

Ο ΑΤΛΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΚΑΙ
ΟΙ ΧΕΙΜΕΡΙΝΕΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΕΣ ΠΥΡΕΣ
ΣΤΟ ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ*

"Αν δὲν γνωρίζη κανείς τὴν ἀκριβῆ γεωγραφικὴ διάδοση ἑνὸς πολιτιστικοῦ φαινομένου, εἶναι ἀδύνατο, τὶς περισσότερες τουλάχιστον φορές, νὰ τὸ παρακολουθήσῃ καὶ νὰ τὸ ἐρμηνεύσῃ ἀπὸ ὅλες τοῦ τὶς πλευρὰς κατὰ τρόπο ἱκανοποιητικόν." Ἀν αὐτὸ ἴσχυε γενικὰ παλαιότερα, σήμερα ἀποκτᾶ μεγαλύτερη σημασία, καθὼς ἡ ἐρώτηση ποῦ κατακτᾶ διεθνῶς ὅλο καὶ περισσότερο ἔδαφος εἰς βάρος, ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ πῶ, τῆς ἐρωτήσεως π ὁ τ ε¹, ποῦ ἦταν στὸ παρελθόν καὶ ἐξακολουθεῖ βέβαια ἀκόμη νὰ εἶναι θεμελιωδῆς σημασίας γιὰ τὴ λαογραφία. Ἡ δευτέρη αὐτῆ ἐρώτηση, ποῦ εἶναι ἐρώτηση τῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης παλαιά, συνδέεται ἄμεσα, ὅπως εὐκόλα μπορεῖ νὰ καταλάβῃ κανεὶς, μὲ τὴν ἱστορικοφιλολογικὴ τῆς μέθοδο, μὲ τὴ μέθοδο δηλ. ποῦ ἐφαρμόζεται ἀπὸ πολλοὺς εὐρωπαϊοὺς λαογράφους κατὰ τρόπο ἄλλοτε ἀποκλειστικὸν καὶ ἄλλοτε ὄχι. Ἡ πρώτη ἐρώτηση συνδέεται μὲ τὴ χαρτογραφικὴ μέθοδο, ποῦ ἔχει ἀρχίσει νὰ χρησιμοποιεῖται καὶ στὴ λαογραφικὴ ἔρευνα ἐδῶ καὶ πενήντα περίπου χρόνια, στὴν ἀρχὴ ἐπιφυλακτικὰ καὶ ἀραιά, ἔπειτα ὁμως, στὸν χῶρον ἰδίως τῆς Εὐρώπης, συστηματικὰ καὶ ἔντονα, μὲ πίστη στὴν ἀξία τῆς.

Μὲ τὴ μέθοδο αὐτὴ ἐπιδιώκεται βασικὰ ἡ χαρτογραφικὴ παρουσίαση διαφόρων λαογραφικῶν στοιχείων καὶ φαινομένων — ὅπως τύπων σπιτιῶν, γεωργικῶν ἐργαλείων κλπ. — μὲ διάφορα σύμβολα, μὲ ἄλλα λόγια ἢ δημιουργία χαρτῶν (Ἀτλάντων), στοὺς ὁποίους σημειώνεται ἡ γεωγραφικὴ κατανομὴ καὶ διάδοσὴ των. Τὸ παρῶς αὐτὸ κατὰ τρόπο παραστατικὸ ὕλικὸν περισυνάγεται κυρίως μὲ κατάλληλα

* Ἀνακοίνωση στὸ Δ' Συμπόσιον Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου (10-12 Ὀκτωβρ. 1979, Ἰωάννινα).

1. Βλ. Richard Weiss, Einführung in den Atlas der schweizerischen Volkskunde, herg. von Paul Geiger und Richard Weiss, Basel 1950, σ. 1.

διατυπωμένα ερωτηματολόγια αλλά και με άλλους τρόπους. Οί χάρτες αυτοί ("Ατλαντες) συνοδεύονται απαραίτητα, πρέπει τουλάχιστον να συνοδεύονται, από έκτετα-μένα υπομνήματα, που αναφέρονται στα εξεταζόμενα θέματα.

Τὰ πλεονεκτήματα τῆς μεθόδου αὐτῆς, πού χρησιμοποιεῖ ἐπίσης ἡ Γλωσσολογία καὶ ἄλλοι ποικίλοι ἐπιστημονικοὶ κλάδοι, ἔχουν ἤδη ἐπισημανθῆ ἀπὸ πολλοὺς. Μὲ τὴ μέθοδο αὐτὴ μπορεῖ κανεὶς κατὰ τρόπο πολὺ πρακτικὸ νὰ διαπιστώσῃ τὴν ὑπαρξὴ τῶν φαινομένων καὶ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἀφετηρία των, τίς ὁδοὺς διαδόσεώς των, τίς διαβαθμίσεις των, τὴν ἀλληλεξάρτησή των κ.ἄ., πέρα δὲ ἀπὸ αὐτά, λόγω τῶν κοινῶν κανόνων πού ἐπιδιώκεται νὰ διαμορφωθοῦν, διευκολύνεται πολὺ ἡ διεθνὴς συνεννόηση καὶ συνεργασία.

Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς, κυρίως τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης πλὴν ἴσως τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, φθάνουν στὸ σημεῖο νὰ θεωρήσουν τοὺς λαογραφικοὺς Ἀτλαντες ὄχι ἀπλῶς ὡς ἐπιστημονικὸ μέσο ἢ ὄργανο, ἀλλὰ ὡς πηγὴ. Πιστεύουν δὲ ὅτι μερικὰ φαινόμενα, ἰδίως ἀπὸ τὸν ὕλικὸ βίβλιον τοῦ λαοῦ, εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐρμηνευθοῦν χωρὶς αὐτούς. Γιὰ πολλοὺς ὅμως, καὶ ἂς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ πῶ ὅτι καὶ ἐγὼ ἀνήκω σ' αὐτούς, ἀνακύπτει πάντοτε τὸ ἐρώτημα, τί ἀναμένει κανεὶς ἢ τί πρέπει νὰ ἀναμένῃ ἀπὸ ἓνα λαογραφικὸ Ἀτλαντα, πού πρέπει νὰ συνοδεύεται πάντοτε ἀπὸ σχετικὸ ὑπόμνημα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἀπὸ τὴν ἐργασία αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ ἀπαιτῆ κανεὶς τὴ λύση ὅλων τῶν ἐπιθυμητῶν προβλημάτων. Οὔτε μπορεῖ κανεὶς μὲ τὴ χαρτογραφικὴ μέθοδο νὰ καταργήσῃ ὅλους τοὺς ἄλλους τρόπους προσεγγίσεως ἑνὸς φαινομένου. Γενικῶς θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πῆ ὅτι καὶ ἡ μέθοδος αὐτὴ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικοὺς τρόπους ἐξετάσεως τῶν λαογραφικῶν φαινομένων ἢ καλύτερα ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν εὐρύτερη μέθοδο τῆς λαογραφικῆς ἐρευνας, πού μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνάλογα ἱστοριοφιλολογικῆ, ψυχολογικῆ, κοινωνιολογικῆ κλπ. ἢ ὅλα μαζί¹.

"Ὅπως κι ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, εἶναι πλέον γεγονός ὅτι σὲ πολλὰς χώρες τῆς Εὐρώπης, ὅπως ἡ Αὐστρία, ἡ Γερμανία, ἡ Ἑλβετία, ἡ Σκανδιναβία, ἡ Γιουγκοσλαβία, ἡ Πολωνία, ἡ Τσεχοσλοβακία κ. ἄ., ἔχουν ἀναληφθῆ πολλὰς καὶ σημαντικὰς προσπάθειες πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ καταρτισμοῦ ἐθνικῶν Ἀτλάντων καὶ τὴ λύση μὲσω αὐτῶν πολλῶν λαογραφικῶν προβλημάτων μὲ πολὺ ἐντυπωσιακὰ ἀποτελέσματα. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό. Ἡ ἐπιτυχία τῶν κατὰ τόπους σχετικῶν πρωτοβουλιῶν ὤθησε στὴν ἰδέα ἰδρύσεως Διεθνoῦς Ἐπιτροπῆς, πού ἔχει τάξει ὡς σκοπὸ τῆς νὰ

1. Βλ. Ε. Δ. Μαζαράκη, Ἡ λαογραφικὴ ἐρευνα καὶ ἡ συστηματικὴ ὁργάνωσή της, Ἀθήναι 1964, σ. 138-150 καὶ Δ. η. Β. Οικονομίδου, Λαογραφικὸς Ἀτλας, Ἀθηνᾶ 73-74 (1972-73), σ. 20-26.

συντονίση τις επί μέρους προσπάθειες για τόν καταρτισμό Λαογραφικού "Ατλαντος τῆς Εὐρώπης και τῶν γειτονικῶν τῆς χωρῶν. Στὴν προσπάθεια αὐτῆ τῆς Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς παρέχομε τὴ συνεργασία μας κ' ἐμεῖς με τὸν "Ατλαντα τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, πού ἐκδίδει τὸ Κέντρον Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ μπορῆ νὰ ἐνταχθῆ στὸν γενικώτερο Ἐθνολογικὸ Ἀτλαντα τῆς Εὐρώπης, καθὼς και με τὴ γενικώτερη ἐπαφή και ἐπικοινωνία μας με τὴ Διεθνή Ἐπιτροπή.

Τὸ πρῶτο θέμα, πού ἔχει ἀποδοθῆ χαρτογραφικὰ στὸν Ἀτλαντα τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, εἶναι και πρῶτο θέμα τοῦ Ἐθνολογικοῦ Ἀτλαντα τῆς Εὐρώπης.

Τὸ θέμα για τὸ ὁποῖο πρόκειται εἶναι οἱ περιοδικές πυρές, οἱ πυρές δηλ. πού ἀνάπτονται στὸ ὑπαιθρο κάθε χρόνο σὲ τακτὲς ἡμερομηνίες κατὰ τρόπο τελετουργικό. Τὸ σχετικὸ ὕλικὸ πού ἔχει συγκεντρωθῆ εἶναι πλουσιώτατο, τόσο πλούσιο ὥστε νὰ μπορῆ πιὰ κανεὶς νὰ στηρίξῃ σ' αὐτὸ γενικῶς ἀσφαλῆ ὅσο εἶναι δυνατὸ συμπεράσματα. Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειώσω ὅτι, για νὰ καταρτισθῆ ὁ χάρτης, δὲν ἦταν καθόλου ἀρκετὸ τὸ ἀνέκδοτο ὕλικὸ, πού χρόνια τώρα ἔχει ἀποθησαυρισθῆ στὸ Κέντρο Λαογραφίας ἢ στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, για τὸν μικρασιατικὸ χῶρο, οὔτε πολὺ περισσότερο τὸ ὕλικὸ πού ἔχει δημοσιευθῆ κατὰ καιροὺς στὰ διάφορα ἔντυπα (βιβλία, περιοδικὰ, ἐφημερίδες), πού ἀποδελτιώθηκε συστηματικά. Σύμφωνα με τὴν διεθνή ἐμπειρία ὁ τότε διευθυντῆς τοῦ Κέντρου Γ. Σπυριδάκης κατάρτισε ἐρωτηματολόγιο, πού διανεμήθηκε κυρίως στοὺς δασκάλους τῆς χώρας. Στὸ Κέντρο γύρισαν 4.000 συμπληρωμένα ἀντίτυπα ἀπὸ ὀλόκληρο τὸν ἑλληνικὸ χῶρο με ἓνα πραγματικὰ τεράστιο ὕλικὸ, πού μαζί με τὸ ὑπόλοιπο ἀπὸ τις ἄλλες πηγές εἶναι τόσο, ὅσο ἴσως χρειάζεται, για νὰ ὑποστηρίξῃ κανεὶς ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ γεωγραφικὴ κατανομή τοῦ ἐθίμου στὸ χῶρο τουλάχιστον πού περιλαμβάνεται ἀπὸ τὰ σημερινὰ ἑλληνικὰ σύνορα. Τὸ τονίζω αὐτό, ἐπειδὴ πολλὲς μέχρι τώρα μελέτες για ἄλλα θέματα ἔχουν καταλήξῃ σὲ παρακινδυνευμένα ἢ και σὲ προσωρινὰ συμπεράσματα, ἀπὸ τὸ γεγονὸς ἀκριβῶς ὅτι ἔχουν στηριχθῆ σὲ ὕλικὸ συλλογῶν, ἀκόμη και τοῦ Κέντρου Λαογραφίας, πού βέβαια ἔχουν τυχαῖα καταρτισθῆ.

Ἐδῶ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εἰδικώτερα τὸ ὕλικὸ τῶν περιοδικῶν πυρῶν, πού ἀνάπτονται κατὰ τὸν χειμῶνα. Καὶ αὐτὸ ἐπειδὴ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν Ἀτλαντα, ἡ διάδοση τῶν πυρῶν αὐτῶν περιορίζεται βασικά στὸ σημερινὸ βορειοελλαδικὸ χῶρο, πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἄμεσα, στὴ Θεσσαλία και ἀνατολικά στὸν Πόντο και τὴν Καππαδοκία. Σὲ ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους εἶναι, ὅπως θὰ δοῦμε, πολὺ σπάνιες οἱ πυρές αὐτές.

Και πρῶτα - πρῶτα σὲ ποιὲς τακτὲς ἡμερομηνίες τοῦ χειμῶνα ὑπάρχουν περιοδικές πυρές και τί γεωγραφικὴ διάδοση ἔχουν. Αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τοὺς χάρτες 1, 2, 3 και 4.

Πρέπει να αναφερθῆ ἐδῶ ὅτι γενικὴ κατηγορία «χειμερινές πυρές» δὲν ὑπάρχει, στὴ λαϊκὴ συνείδηση τουλάχιστον. Τὸ ἔθιμο τῶν πυρῶν ἔχει συνδεθῆ πολὺ στενά μὲ τὶς διάφορες ἐορτὲς ἢ ἄλλες σημαντικὲς ἡμερομηνίες τοῦ χρόνου, ἔτσι ὥστε στὸ χάρτη δὲν ἦταν δυνατό, σὴν πρώτη τουλάχιστον φάση, νὰ σημειωθοῦν ἀλλιῶς οἱ πυρές παρὰ μὲ βάση τὶς μέρες ποὺ ἀνάπτονται.

Παρὰ τὸ ὅτι ὁμως οἱ πυρές αὐτὲς κατὰ τὴ νεώτερη ἐποχὴ ἐμφανίζονται κατὰ τὸν τρόπο ποὺ περιγράψαμε, δηλ. συνδεδεμένες μὲ διάφορες χριστιανικὲς ἐορτὲς, πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν στὴν κατηγορία τῶν πυρῶν τοῦ χειμῶνα. Πιὸ συγκεκριμένα πρέπει νὰ θεωρηθοῦν πυρές ποὺ ἀνάπτονται κατὰ τὶς χειμερινὲς τροπὲς τοῦ ἡλίου καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ χρόνου. Ὅτι ἔχομε πυρές σὲ ἀπομακρυσμένες ἀπὸ τὸ χρονικὸ αὐτὸ σημεῖο ἡμέρες, ὅπως οἱ πυρές τῆς ἀγίας Βαρβάρας, ἐξηγεῖται εὐκολὰ ἀπὸ τὸ ὅτι πολλὲς πυρές, καὶ ὄχι μόνο τοῦ χειμῶνα, ἔχουν μετατεθῆ, μεταγενέστερα βέβαια, σὲ ἡμερομηνίες, κατὰ τὶς ὁποῖες τιμῶνται μὲ ἰδιαίτερη εὐλάβεια πολλοὶ ἅγιοι. Οἱ πυρές αὐτὲς ἔχουν βασικὰ τὸν ἴδιο χαρακτῆρα καὶ ἀποβλέπουν στοὺς ἴδιους σκοποὺς.

Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τοὺς γενικοὺς των τύπους καὶ ἀπὸ τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ των στοιχεῖα, τὰ πιὸ βασικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι:

1. Ἀνάπτονται στὸ τέλος ἢ στὴν ἀρχὴ τοῦ νέου ἔτους.
2. Γύρω ἀπὸ τὴν πυρὰ χορεύουν καὶ τραγουδοῦν οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν, γεροντότεροι καὶ νεώτεροι.
3. Οἱ παριστάμενοι ὑπερπερῶν τὴν πυρὰ γιὰ διαφόρους λόγους.
4. Μὲ τὸ ἀναμμα τῆς πυρᾶς ἀσχολοῦνται σὲ μερικὲς περιπτώσεις οἱ νιόπαντροι, οἱ ἀρραβωνιασμένοι ἢ ἐρωτευμένοι, κάποτε γίνονται ὑπαιγιμοὶ καὶ γιὰ συνοικέσια.
5. Γίνονται μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀφῆς ποικίλες μαντικὲς καὶ μαγικὲς ἐνέργειες.
6. Γίνεται χρῆση τῆς πυρᾶς ἢ τῆς στάχτης γιὰ ἀποτρεπτικοὺς ἢ καθαριστικοὺς σκοποὺς.

Τὰ στοιχεῖα ὁμως τῶν πυρῶν αὐτῶν εἶναι κοινά, τὰ περισσότερα τουλάχιστον, μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν οἱ πυρές τῆς ἀποκριᾶς¹ καὶ τοῦ Πάσχα ἢ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου (24 Ἰουν.), ποὺ εἶναι τόσο διαδεδομένες στὸν ἐλληνικὸ χῶρο καὶ πέρα ἀπ' αὐτόν. Ἐξ ἄλλου τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι κοινὰ καὶ στὶς ἀντίστοιχες πυρές, βασικὰ στὶς πυρές τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ νέου ἔτους, ποὺ ἀνάπτονται ἀκόμη σήμερα στὴ Βουλ-

1. Βλ. Κ. Τσοῦρκα - Στ. Π. Κυριακίδου, Ἡ ἀποκριὰ στὸ Βογατσικό, Μακεδονικά 3 (1956), σ. 394.

γαρία, Γιουγκοσλαβία, Αυστρία, Γερμανία, Γαλλία, Πορτογαλία, Μεγ. Βρετανία, Ίσλανδία, Νορβηγία, Σουηδία και Ρωσία¹, και πέρα απ' αυτές και στις άλλες αντίστοιχες με τις ελληνικές πυρές, που ανάπτονται σ' όλες τις χώρες τῆς Εὐρώπης.

Ἡ κοινότητα μορφῶν και στοιχείων μεταξύ τῶν πυρῶν ὅλου τοῦ χρόνου, ἔστω και τοῦ ἑλληνικοῦ μόνο χώρου, δὲν ἀφίνει περιθώρια για τὴν ἐξαγωγή ἐδῶ συμπερασμάτων, ἀφοῦ, για τὸ λόγο που ἀναφέραμε, μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ μόνο οἱ πυρές τοῦ χειμῶνα. Τὸ θέμα χρειάζεται συνολική θεώρηση — ἐλπίζω νὰ γίνη σύντομα, σὲ μιὰ εὐρύτερη μονογραφία που ἐτοιμάζω ἀπὸ καιρὸ — ἀν λάβη ὑπ' ὄψη κανεὶς ὅτι πολλές φορές ἀνάπτονται πυρές σὲ διάφορες ἡμερομηνίες σὲ ἓνα και τὸν αὐτὸ τόπο. Ἐτσι, για νὰ ἀναφερθῶ πρόχειρα και ἐνδεικτικά σὲ συγκεκριμένο παράδειγμα, αὐτὸ νομὸ Φλωρίνης τὸ ἀναμμα τῆς φωτιάς, που λέγεται μπουμπούνα, δὲν γίνεται παντοῦ τὴν ἴδια μέρα... Στὸ Ἀμύνταιο γίνεται τὴ γιορτὴ τῆς Ἀγίας Βαρβάρας, στὴ Φλώρινα τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων και στὸ Λέχοβο λίγες μέρες προτοῦ ἔρθουν τὰ Χριστουύγεννα². Σὲ ἄλλες περιοχές ἔχομε περιοδικές πυρές και τὸ χειμῶνα και τὶς ἀπόκριες ἢ τὸ Πάσχα και τὸ καλοκαίρι (πυρές ἁγ. Ἰωάννου). Ὑστερα ἀπὸ τὴ διαπίστωση αὐτὴ εἶμαι ἀναγκασμένος νὰ περιορισθῶ ἐδῶ σὲ μερικά χαρτογραφικά συμπεράσματα για τὶς χειμερινές πυρές, ὅπως ἐξάγονται ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Ἀτλαντα τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας και νὰ κάμω μερικές μόνο νύξεις για τὴν καταγωγή των. Ἐνας πρόσθετος λόγος για τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ εἶναι κανεὶς ἐπιφυλακτικὸς σὲ γενικεύσεις, που πρέπει νὰ περιλάβουν ὅπωςδήποτε και τὸν εὐρωπαϊκὸν χώρο, εἶναι ὅτι με τὸ θέμα αὐτὸ ἀσχολεῖται στὸ πλαίσιο τοῦ Ἐθνομολογικοῦ Ἀτλαντα τῆς Εὐρώπης ὁ καθ. Μ. Zender. Ὁ Zender ἔχει λάβει ὑπ' ὄψη τὸν ἑλληνικὸν Ἀτλαντα, ἢ ἐργασία του βρῖσκεται ἤδη στὸ τυπογραφεῖο και εἶναι εὐλογο νὰ περιμένωμε νὰ δοῦμε πρῶτα τὰ γενικώτερα συμπεράσματα, στὰ ὁποῖα ἔχει καταλήξει.

Πάντως, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ μεγάλη πυκνότητα τῶν συμβόλων στὸ χάρτη μας (χάρτ. 4), ἔχομε νὰ κάμωμε με ἓνα ἔθιμο πολὺ διαδεδομένο, κυρίως στὸ βορειοελλαδικὸν χώρο, και ἰδιαίτερα ζωντανό. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο, ἀν ἀναλογισθῆ κανεὶς, ὅτι οἱ περιοδικές πυρές τοῦ χειμῶνα ἀνάπτονται στὸ ὑπαιθρο σὲ μιὰ χρονική περίοδο, που οἱ καιρικές συνθήκες εἶναι συνήθως ἰδιαίτερα δυσμενεῖς γι' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὶς ἐκδηλώσεις. Τόση ὁμως γοητεία ἀσκει, φαίνεται, τὸ ἔθιμο και τόσο βαθιὰ εἶναι ριζωμένο στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ, ὥστε, για νὰ ἀναφερθῶ

1. Βλ. πρόχειρα Richard Wolfram, Die Jahresfeuer, Wien 1972, σ. 71 (Veröffentlichungen der Kommission für den Volkskundeatlas in Österreich, herg. von Richard Wolfram, 3).

2. Βλ. Στ. Κυριακίδη, Μακεδονικά, ὁ. π., σ. 407.

σ' ένα παράδειγμα από την Ήπειρο, στην Ἀρίστη (Δυτ. Ζαγόρι) («τὰ παιδιὰ τοῦ χωριοῦ, ἀκόμα καὶ ὅταν τὸ χιόνι ἔχη στρώσει τὴν ἔκταση ἀπ' ἄκρη ὡς ἄκρη, κόβουν πουρνάρια καὶ κέδρα ἀπὸ τοὺς ὄχτους τῶν χωραφιών καὶ ἀνάβουν πελώρια φωτιά»)¹. Ἀντίθετα, γιὰ νὰ κάμω μιὰ πρόχειρη σύγκριση, ὅπως ἀναφέρει ὁ Wolfram, στὴν Αὐστρία οἱ πυρὲς τοῦ χειμῶνα, πού εἶναι πολὺ περιορισμένες, ἀνάπτονται μόνο ὅταν τὸ ἐπιτρέπουν οἱ καιρικὲς συνθῆκες².

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ μεγάλη αὐτὴ διάδοση τοῦ ἐθίμου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν Ἀτλαντὰ μας, ἀλλὰ καὶ ἡ διάδοση, εὐρύτερη ἢ περιορισμένη, στὶς ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χώρες πού ἀναφέραμε, εἶναι ἐνδεικτικὴ τοῦ γεγονότος ὅτι ἔχομε νὰ κάμωμε μὲ ἔθιμο πολὺ παλαιό. Βέβαια τί εἶδους ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τὸ ἀπαρτίζουν, πῶς καὶ μέχρι ποῦο βαθμὸ ἔχουν συγκερασθῆ τὰ εἰδωλολατρικὰ μὲ τὰ χριστιανικὰ, σὲ ποιούς εἰδικώτερα ἐπὶ μέρους σκοποὺς ἀποβλέπουν κλπ. εἶναι ἓνα μεγάλο κεφάλαιο, πού εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀναπτυχθῆ, ἔστω καὶ στοιχειωδῶς, στὰ πλαίσια τῆς ἀνακοινώσεως αὐτῆς. Ὅπως δὲ καὶ μόνο ἀπὸ τίς ἡμέρες πού ἀνάπτονται οἱ πυρὲς, χωρὶς νὰ ἔχη κανεὶς ὑπ' ὄψιν τίς λεπτομέρειες πού δίνουν οἱ συλλογεῖς, πού εἶναι ἀδύνατο νὰ καταστρωθοῦν στὸ χάρτη ἀλλὰ πού περιλαμβάνονται, θέλω νὰ πῶ πού θὰ περιληφθοῦν, στὸ ἐκτενὲς σχετικὸ ὑπόμνημα, μπορεῖ νὰ συμπεράνη κανεὶς ὅτι ἡ χριστιανικὴ λατρεία ἔχει παίξει ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση καὶ διάδοση τῶν σχετικῶν ἐθίμων, τὰ ὁποῖα, ἂς σημειωθῆ μόνο αὐτό, δὲν εἶναι μετέωρα καὶ ἀπομονωμένα. Ἀντίθετα εἶναι στενὰ συνδεδεμένα μὲ τὴν ὅλη τελετουργικὴ διαδικασίαν, τόσο, πού δυσκολεύεται κανεὶς καμμιά φορὰ νὰ τὰ ἀπομονώσῃ.

Πάντως πρέπει νὰ θεωρηθῆται μᾶλλον βέβαιο ὅτι, ὅπως παρατήρησε παλαιότερα ὁ ἀκαδ. Κ. Ρωμαῖος μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐξέταση τῆς πυροβασίας στὰ ἀναστενάκια, πηγὴ ὄλων τῶν λατρευτικῶν πυρῶν, ἀρχαίων καὶ νέων, εἶναι ἡ παλαιὰ καὶ ἀρχέγονη πίστη στὴν εὐεργετικὴ δύναμη τῆς φωτιᾶς. «Ἐνα νῆμα στερεὸ καὶ μισοκρυμμένο», γράφει, «ἐνώνει ὅλα τὰ πυρολατρικὰ ἔθιμα ἀπὸ σήμερον ἕως σὲ μιὰ ἐποχὴ ἀνυπολόγιστα μακρυνὴ καὶ πιὸ πέρα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ Ἀρχαιότητα... τὸ βαθύτερο νόημα κάθε πυρολατρικῆς τελετῆς [εἶναι] ὅτι ἀπὸ τῆς μεγάλης καὶ φροντισμένης ἱερῆς πυρᾶς, εἴτε μόνο πού τὴν ἐτοιμάζομε, εἴτε τὴν περιτρέχομε, εἴτε χορεύομε γύρω, εἴτε πηδᾶμε μέσα προφυλακτικὰ εἴτε μὲ γυμνὰ τὰ πόδια ἐνθουσιασμένοι καὶ ἄφοβοι, θὰ πάρουμε δύναμη καὶ ὑγείαν καὶ ὁ τόπος μας τὴν εὐτυχίαν του»³.

1. Ἀγγέλου Παπακώστα, Οἱ φωτιὲς τοῦ "Αἰ-Βασιλῆ, Ἡπειρωτικὴ Ἔστια 3, τευχ. 21 (1954), σ. 43.

2. Βλ. Richard Wolfram, ὁ. π., σ. 5.

3. Κωνσταντίνου Ἀθ. Ρωμαίου, Λαϊκὲς λατρεῖες τῆς Θράκης, Ἀρχ. Θρακ. Λαογρ. Γλωσσ. Θησ. 11 (1944-45), σ. 77-78.

«Ἐν τῷ συνόλω της ὀρθῆ... ἡ γνώμη τοῦ ἐπιφανοῦς Ἑλληνοῦ ἀρχαιολόγου», παρατηρεῖ σωστά ὁ ἐπίσης ἐπιφανὴς ἐρευνητὴς τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ Στίλιπιν Κυριακίδης. «Ἡ γενικὴ ὅμως αὕτη γνώμη, ἰκανὴ διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀρχῶν τῆς πυρολατρίας, δὲν εἶναι ἀρκετὴ καὶ διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν μορφῶν, τὰς ὁποίας ἔλαβεν αὕτη παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς ἕνεκα τῶν διαφορῶν παρ' ἐκάστῳ συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας. Ἰδιαιτέρως δὲν εἶναι ἀρκετὴ διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν πυρολατρικῶν ἐπιβιωμάτων τῆς σημερινῆς λαϊκῆς λατρείας τοῦ ἑλληνικοῦ, ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν συγχρόνων ἱστορικῶν λαῶν»¹.

Τὴν ἱστορικὴ αὕτη ἐρμηνεία ἐπιχειρεῖ ὁ Κυριακίδης, γιὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ τίς πυρὲς τῆς ἀποκριᾶς, ἀλλὰ καταλήγει σὲ συμπεράσματα, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἔχῃ καὶ ἐπιφυλάξεις, ἐπειδὴ στηρίζεται σὲ ἑλλιπὲς ὕλικό.

Καὶ γιὰ νὰ περιορισθῶ σὲ πρόχειρα παραδείγματα γιὰ τὴν ἀνεπάρκεια τοῦ ὕλικου, συγκρίνοντας ὁ Κυριακίδης τὰ ἑλληνικὰ πυρολατρικὰ ἔθιμα μὲ τὰ ἀνάλογα εὐρωπαϊκὰ, ἀναφέρει ὅτι στὰ δευτέρα γίνεται ἐπιπροσθέτως τὸ ἀναμμα τῆς φωτιάς ἀπὸ νεονύμφους², ἐνῶ μὲ τὸν Ἄτλαντα τώρα γνωρίζομε ὅτι στὴ Μπάφρα π. χ. Δωδώνης Ἰωαννίνων τὰ Φῶτα «τὰ νιόγαμπρα τῆς χρονιάς ἀνάβουν τὴ φωτιά... καὶ τὴν πηδοῦν μὲ τὴ σειρά, γιὰ νὰ κάνουν προκοπή»³, ὅτι στὰ ἔθιμα τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γερμανίας καίεται ὁμοίωμα ἀνθρώπου, πρᾶγμα πού, ὅπως ἰσχυρίζεται, συμβαίνει στὰ ἑλληνικὰ μόνο τὸ Πάσχα⁴, ἐνῶ γνωρίζομε ὅτι τὰ Φῶτα στὴν Τραπεζοῦντα ἔκαιγαν ὁμοιώματα⁵. Ἀναφέρει ἀκόμη ὅτι σὲ μερικὰ μόνο μέρη τῆς Εὐρώπης κρεμιοῦνται πάνω ἀπὸ τὴν πυρὰ ζῶα καὶ κατακαίονται⁶, ἐνῶ γνωρίζομε ὅτι στὴν Ἀνακού Καππαδοκίας, πάλι τὰ Φῶτα, ἔβαζαν στὴν πυρὰ μιὰ γάτα σ' ἓνα τσουκάλι καὶ τὴν ἔκαιγαν μέσα στὸ σωρό⁷.

Ἐπιστήμονες ἀπὸ τὴ Σουηδία, τὴ Φινλανδία, τὴ Γερμανία, τὴ Γαλλία, τὸ Βέλγιο κ. ἄ. ἔχουν δημοσιεύσει ὀγκωδέστατες καὶ πολὺ ἐμπεριστατωμένες ἐργασίες γιὰ τὰ πυρολατρικὰ ἔθιμα τῆς χώρας του ὁ καθένας — δὲν λείπουν βέβαια ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ καὶ οἱ χρησιμώτατες γενικὲς θεωρήσεις — ἀλλὰ ὁ Mannhardt καὶ ὁ Liungman εἶναι ἐκεῖνοι πού, στηριζόμενοι στὸ εὐρωπαϊκὸ καὶ τὸ ἀσιατικὸ ὕλικό,

1. Μακεδονικά, ὁ. π., σ. 387.

2. Μακεδονικά, ὁ. π., σ. 389.

3. Κέντρον Λαογραφίας Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ΚΑ) ὕλικ. "Ἀτλ. "Ἡπειρ. IV, 109 (1970).

4. "Ο. π., σ. 389 καὶ 394.

5. Ἀρχ. Ὑλικ. Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (Ζίλμα).

6. "Ο. π., σ. 390 καὶ 394.

7. Θ. Κωστάκης, Ἡ Ἀνακού, Ἀθήνα 1963, σ. 235. Κάψιμο γάτας γίνεται σὲ μερικὰ μέρη τῆς Γαλλίας, Παρίσι κ. ἄ. (Richard Wolfram, ὁ. π., σ. 60).

ἀρχαῖο καὶ νεώτερο, εἶδαν τὸ θέμα τῶν περιοδικῶν πυρῶν μὲ τὴν ἐπιβαλλομένη εὐρύτητα. Ὁ πρῶτος, τοῦ ὁποῦ το ἔργο ἐκτιμᾶται ἀκόμη περισσότερο γιὰ τὴ μεθοδική ροπή του παρὰ γιὰ τὰ συμπεράσματα, στὰ ὁποῖα καταλήγει, δέχεται τελικὰ, ἴσως ὄχι ἀνεπιφύλακτα, αὐτοτέλεια στὴ γένεση τῶν ἐθίμων, καὶ τὰ ἐρμηνεύει μὲ τὸ γενικὸ νόμο τῆς πολυγενεσίας¹. Πολὺ ὅμως σημαντικώτερο γιὰ τὴν περίπτωσή μας εἶναι τὸ περίφημο, ρηξικέλευθο θὰ ἔλεγα γιὰ τὴν ἐποχὴ του, ἔργο τοῦ Waldemar Liungman, «Traditionswanderungen Euphrat-Rhein», ποὺ δημοσιεύτηκε πρὶν ἀπὸ 40 περίπου χρόνια σὲ δύο μέρη καὶ ἐντυπωσίασε τοὺς εἰδικούς. Περιορίζομαι νὰ ἀναφέρω ἐδῶ μὲ συντομία τὸ συμπέρασμα, στὸ ὁποῖο καταλήγει ὁ Liungman, κατὰ τὸ μέρος μόνον ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει. Μεταξὺ τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν περιοδικῶν πυρῶν τοῦ τέλους καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔτους, τῆς πρώτης Μαρτίου καὶ τῆς ἀποκριᾶς, τὰ ὁποῖα φυσικὰ μνημονεύει, καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ἀσιατικῶν πυρῶν τοῦ νέου ἔτους ὑπάρχει μεγάλη σχέση καὶ συγγένεια, ὅπως γράφει. Τὰ ἀσιατικὰ φαίνονται παλαιότερα, ἀφοῦ, ὅπως γνωρίζομε, γιὰ νὰ ἀναφερθῶ μόνον σὲ ἓνα παράδειγμα, στὴν Κίνα πρέπει νὰ εἶχαμε περιοδικὲς πυρὲς ἤδη ἀπὸ τὸ 2.000 π. Χ., ἄρα ἡ ὁδὸς μεταναστεύσεως καὶ διαδόσεως των εἶναι σαφής. Καὶ ἐπιλέγει κατὰ λέξη: «Οἱ πυρὲς τῶν Θεοφανίων, ποὺ τὶς βρίσκομε σποραδικὰ ἐδῶ κ' ἐκεῖ στὴν Καππαδοκία, στὴ Βαλκανική, στὶς χῶρες τῶν Ἀλπεων, στὴ Γαλλία, στὸ Βέλγιο καὶ στὴν Ἀγγλία, ἀνάπτονται ἀνάλογα τὸ βράδυ πρὸ τῆς ὀριστικῆς ἀρχῆς τοῦ νέου ἔτους»².

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Zender, ἀπὸ τὸν ὁποῖο, ἐπαναλαμβάνω, περιμένομε πολὺ σύντομα τὸν πρῶτο εὐρωπαϊκὸ Ἀτλαντα γιὰ τὶς περιοδικὲς πυρὲς μαζὶ μὲ τὸ ὑπόμνημά του, ἡ μονολιθικὴ παραγωγή τῶν περιοδικῶν πυρῶν ἀπὸ τὶς ἐορτὲς τῆς πρωτοχρονιᾶς, τὰ ἀσθενῆ ἐθνολογικά, ἀρχαῖα καὶ ἀνατολικά παράλληλα, ἡ ἀπόρριψη κάθε ἰδέας πολυγενετισμοῦ κ. ἄ. κρῖνονται σήμερα ὡς ἀδυναμίες τοῦ ἔργου τοῦ Liungman³.

Ἡ θεωρία ὅμως τοῦ Liungman εἶναι ἐλκυστικὴ, καθὼς φαίνεται νὰ ἰσχύη γιὰ τὸν ἑλληνικὸ πολιτιστικὸ χῶρο, ὅπου εἶναι πολὺ πιθανὸ μιὰ μετακίνηση τοῦ

1. Βλ. πρόχειρα Στ. Κυριακίδη, ὁ. π., σ. 391-392.

2. Waldemar Liungman, Traditionswanderungen Euphrat - Rhein, Studien zur Geschichte der Volksbräuche, Helsinki 1938, σ. 499-500 (FFCommunications ἀρ. 119).

3. Matthias Zender, Die Jahresfeier in Europa in ihrer Aussage für kulturelle Zusammenhänge in historischer Zeit, Zweite Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den Volkskundatlas Europas und seiner Nachbarländer 12.-15. März 1968 in Bonn, Bericht, Bonn 1970, σ. 31.

έθιμου τῶν περιοδικῶν πυρῶν τοῦ χειμῶνα νὰ ἔγινε ἀπὸ τὰ ἀνατολικά διαμερίσματα (Καππαδοκία, Πόντος, Κύπρος κλπ.) πρὸς τὰ δυτικά (Θράκη, Μακεδονία, Ἡπειρος μέχρι βασικὰ τῆ Θεσσαλία). Σὲ ἄλλη περίπτωση θὰ περίμενε κανεὶς ὡς πρὸ φυσικῆ μεγάλης διάδοσης στὸ νότιο ἑλληνικὸ χῶρο (Κρήτη, νησιὰ Αἰγαίου, Πελοπόννησος), ὅπου βέβαια οἱ καιρικὲς συνθήκες γιὰ τὴν ἄσκηση τοῦ ἐθίμου εἶναι κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ εὐνοϊκώτερες.

Βέβαια ἡ σχέση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συμβόλων, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσωμε καὶ τὴ γλῶσσα τῆς στατιστικῆς, στὸ βορειοελλαδικὸ χῶρο, καὶ μάλιστα στὴ Μακεδονία, μὲ ἐκεῖνα τῶν ἀνατολικῶν περιοχῶν (στὴ Μακεδονία εἶναι πολὺ περισσότερα), δὲν φαίνεται νὰ στηρίζη τὴν ἄποψη τῆς μετακινήσεως αὐτῆς τοῦ ὑλικοῦ, ἀφοῦ, ὅπως εἶναι λογικὸ καὶ κοινὰ παραδεκτό, ὁ τόπος ὅπου ἓνα ἔθιμο εἶναι περισσότερο διαδεδομένο καὶ ζωηρὸ εἶναι κατὰ τεκμήριον καὶ ὁ τόπος καταγωγῆς του, ἂν ἔχη καὶ πέραν ἀπ' αὐτὸν διαδοθῆ. Ἄλλὰ αὐτὸς εἶναι ὁ ρόλος τοῦ ὑπομνήματος, ποῦ πρέπει νὰ συνοδεύη τὸ χάρτη. Στὸ ὑπόμνημα αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν γιὰ τὴν προκειμένη περίπτωση (δὲν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος) δύο παράγοντες, ποῦ μποροῦν νὰ ἀνατρέψουν τὸν τελευταῖο ἰσχυρισμὸ καὶ νὰ στηρίξουν τὸν πρῶτο: α') Ἡ συλλογὴ τοῦ ὑλικοῦ ἔχει γίνεαι κατὰ τρόπο ἀνομοιόμορφο. Ἐνῶ δηλ. ἀπὸ τὴ σημερινὴ ἑλληνικὴ ἐπικράτεια κατωρθώσαμε νὰ συγκεντρώσωμε ἄφθονο ὑλικὸ μὲ τὰ ἐρωτηματολόγια, τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τίς πρώην ἑλληνικὲς περιοχὰς ἔχει συγκεντρωθῆ, γιὰ λόγους εὐνοήτους, βασικὰ ἀπὸ δημοσιευμένο ἢ ἀδημοσίευτο σὲ χειρόγραφα εὐρύτερο ὑλικὸ καὶ σπανιώτερα μόνο, μὲ ἐρωτηματολόγια ἀπὸ πρόσφυγες. Ἀκόμη καὶ τὸ ὑλικὸ τῆς Κύπρου εἶναι δειγματοληπτικὸ. β') Ὅπως εἶναι γνωστὸ, στὸ βορειοελλαδικὸ χῶρο καὶ μάλιστα στὴ Μακεδονία, ἔχουν ἐγκατασταθῆ συμπαγεῖς ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ ἀπὸ τὸν Μικρασιατικὸ χῶρο μετὰ τὴν καταστροφὴ καὶ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν. Πολλοὶ πρόσφυγες χρησιμοποιήθηκαν ὡς πληροφοριοδότες, ἀλλ' οἱ δάσκαλοι συλλογεῖς δὲν εἶναι καμιὰ φορὰ σαφεῖς στὶς ἀπαντήσεις των ὡς πρὸς τὴν προέλευση τοῦ ὑλικοῦ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν. Δὲν διευκρινίζουν δηλ. πάντα, ἂν ἡ ἀπάντησις ἰσχύη γιὰ τὴν παλαιὰ πατρίδα τῶν πληροφοριοδοτῶν στὴ Μ. Ἀσία ἢ τὴ νέα στὴ Μακεδονία ἢ ὅπου ἄλλοῦ. Μερικὲς φορὲς σημειώσαμε στὸ χάρτη καὶ τοὺς δύο τόπους, ἐπειδὴ αὐτὸ προέκυπτε ἀπὸ τὴν ὅλη περιγραφὴ. Ἄλλοτε μόνο τὸν σημερινὸ ἑλληνικὸ τόπο, ὅταν κατωρθώναμε νὰ διαπιστώσωμε ὅτι ἡ ἄσκηση τοῦ ἐθίμου στὴ χαμένη πατρίδα ἦταν ἀμφίβολη.

Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ προσθέσῃ γιὰ σχετικὰ λίγες περιπτώσεις καὶ ἓνα τρίτο λόγο, ποῦ σχετίζεται μὲ τοὺς ἄλλους δύο καὶ ποῦ ἐνισχύει τὴν ἄποψη, ὅτι δὲν εἶναι πάντοτε ὁ τόπος ἀφετηρίας ἐνὸς πολιτιστικοῦ φαινομένου, στὴν περίπτωσίν μας τῶν πυρῶν τοῦ χειμῶνα, ἐκεῖνος στὸν ὁποῖο φαίνεται νὰ ἔχη μεγάλη διάδοσις. Οἱ πρόσ-

φυγες που ἐγκαταστάθηκαν μετὰ τὴν καταστροφή στὴ Μικρὰ Ἀσία στὸ βορειο-ελλαδικὸ χῶρο ἔφεραν μαζί με τὰ ἄλλα ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ τὸ ἔθιμο τῶν περιοδικῶν πυρῶν, ὅπως εἶπαμε. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο στοὺς νέους τόπους ἐγκαταστάσεως πολλαπλασιάσθηκαν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους οἱ ἐνδείξεις.

RÉSUMÉ

**L' Atlas du Folklore Hellénique
et les feux périodiques hivernaux en Grèce du Nord**

par Steph. D. Imellos

L'auteur s'intéresse à la coutume des feux périodiques qui s'allument pendant l'hiver, uniquement ou presque, dans la région de la Grèce du Nord, comme cela ressort de l'Atlas du Folklore Hellénique.

Sur la base des données cartographiques surtout, l'auteur avance la thèse que cette coutume d'allumer des feux en hiver tient ses origines des provinces orientales de l'aire culturelle grecque (Cappadoce, Mer Noire, Chypre), d'où elle s'est propagée vers l'Ouest (Thrace, Macédoine, Epire, Thessalie).

Cette thèse représente une solution probable du problème de la diffusion d'une coutume culturelle importante.

